

**MERKEZİ ASYA VE KAFKAS EKONOMİLERİNDE ENTEGRASYONUN
OLABİLİRLİĞİ: AB'DEKİ KÖMÜR-ÇELİK TOPLULUĞU BENZERİ SU VE
ENERJİDE İŞBİRLİĞİ ARAYIŞI**

Doç. Dr. Ö. Selçuk EMSEN
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
İİBF İktisat Bölümü
osemsen@hotmail.com

Öğr. Gör. Dr. Çağatay KARAKÖY
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
İİBF İktisat Bölümü
cdolf76@hotmail.com

ÖZET: Çalışmada günümüzdeki yaygın tanımlamasıyla, geçiş ekonomilerinden Merkezi Asya ve Kafkas ekonomilerinin bağımsızlık sonrası sosyo-ekonomik ve siyasal sorunları ele alınmıştır. Bu ekonomilerin küreselleşme olgusu ile eş-anamlı olarak ele alınan dışa açılma sürecinde, iktisadi anlamda başlangıçtaki gelir düzeyine çok geç ulaştıkları ve siyasal açıdan da küreselleşmenin bir diğer ayağını oluşturan demokratik yapıya bürünemedikleri; daha çok totaliter yapıya doğru gittikleri görülmektedir. Siyasal ve ekonomik anlamda belirtilen temel sorunları aşmada, birinci-en-iyi olarak tanımlanan serbestleşmenin sorunları gideremediği ve dışa daha bağımlı hale getirdiği gözlenmektedir. Bu noktada, siyasal boyutta da liberalizasyon uygulaması olmaksızın, sadece ekonomik anlamda serbestleşmeye gidilmesinin şeklen bir liberalizasyon uygulamasından ibaret kalacağı söylenebilir. Merkezi Asya ve Kafkas geçiş ekonomilerinin aynı zamanda ikinci-en-iyi teori olarak da tanımlanan bir entegrasyon sürecine gitmelerinin, daha üst düzeyde kendi kendilerini denetleme ve işbirliğine imkan sağlayacağı ileri sürülebilir. Ancak, 1991 sonrasında, bu ekonomilerin yeterince bağımsızlaşmadığı ve güçlenemediği bir yapıda, kendi aralarında mal piyasalarında tam anlamıyla entegrasyona gitmelerinin de sağlıklı sonuç vermeyeceği düşünülmektedir. Zamana bağlı olarak entegrasyonun oluşabilirliği açısından günümüzdeki Avrupa Birliği'nin gelişim sürecine benzer şekilde, aralarında yapılanmaya gitmelerinin, hem işbirliğini tesis etmeye hem de sorunları aşamalı bir şekilde azaltmaya katkıda bulunacağı iddia edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik entegrasyon, Siyasal ve ekonomik gelişme, Geçiş ekonomileri.

**THE POSSIBILITY OF INTEGRATION IN ECONOMIES OF THE CAUCASUS
AND CENTRAL ASIA: SEARCH FOR COOPERATION IN WATER AND
ENERGY LIKE EUROPEAN COAL AND STEEL COMMUNITY**

ABSTRACT: Socio-economical and political problems of transitional economies after their independence, more widely known as the Central Asian and the Caucasus economies, were considered in this study. Nowadays in globalization process that is equal to the openness to outer world, from economical view-point, these countries were able to achieve initial income level very late and could not establish democracy that is the second basis of globalization from political view-point. Moreover, it can be seen that countries direct their steps towards totalitarian regime. It must be said that in

addressing economical and political issues, these countries have not managed to solve problems with liberalization, theory of the first best, and thus came to the state of being dependable upon external medium forces. At this point liberalization occurs by application of an economies process not a political one. It is thought that at the same time transitional economies of Central Asia and Caucasus can control themselves and orientate to cooperation by entering into integration process, theory of the second best. However, as these economies have not become independent and strong enough after 1991, it is thought that integration of the countries on commodity markets will not produce rational results. Integration in time may establish collaboration between them and may be the reason of decreasing problems in multistage way like the process that EU had encountered in the very beginning.

Key Words: *Economic Integration, Political and Economic Development, Transitional Economies*

I. Giriş

Çoğu sosyal bilimcinin ve özelde de neo-klasik iktisatçıların genellikle denge odaklı yaklaşımlarla, her şeyi homojen varsayarak soyut modeller çerçevesinde bir kozmos aradıkları bilinmektedir. Bu noktada her şeyi heterojen kabul ederek somut gerçeklerdeki kaosu çözmeye çalışan fen bilimciler ile aralarında bir aymazlığın olduğu kabul edilmektedir. Ancak, tarih ve kültürün etkilerini dikkate almayan mekanik modellere benzer şekilde, klasik ve neo-klasik iktisat, daha çok iktisadın fizik bilimine yaklaştığı ekoller konumundadır. Dolayısıyla, neo-klasik iktisat, diğer dallardaki bilim adamlarınca “sosyal bilimlerin fiziği” olarak görülmektedir (Ruth, 2006: 334). Bu bakış açısı orijinli olarak fizik kanunları çerçevesinde sosyal olayların çözümlenebilirliği konuları, iktisat yazınında zaman zaman popüler hale gelirken, zaman zaman da şiddetli eleştirilere konu olmaktadır. Dünya ekonomisindeki tarihsel gelişmeler de dikkate alındığında, bir kısım dönemlerde liberal uygulamaların popüler hale geldiği, bazı dönemlerde ise müdahaleciliğin ön plana geçtiği gözlenmiştir. Bu çerçevede, özellikle 1980’lerden sonraki gelişmelerde, liberalizmin hakim görüş konumuna geçtiği dikkat çekmektedir.

1980’lerdeki ekonomi politikalarındaki gelişmeler ve dönüşümlerle birlikte, 1991 sonrasında hem siyasal hem de ekonomik anlamda liberalizasyon deneyimini yaşamaya başlayan eski demir perde ülkeleri, bu deneyimi adeta tecrübe etmek zorunda kaldılar. Çünkü, Batı Bloğu ve temsil ettiği düşünce olan kapitalizm, kendisinin önünde rakip güç olarak gördüğü Doğu Bloğu ve öncüsü SSCB’yi yürüttüğü soğuk savaşla elimine etmeyi amaçlamıştı. Bunun temel nedenlerini üç ana noktada vermek mümkündür. Birincisi, silah üstünlüğü sağlama; ikincisi, uygulanan ekonomik yapının güçlü olduğu imajını verme; üçüncüsü, siyasal-kültürel-ideolojik kabulü sağlamaktır. Birinci boyutun tarihsel gelişimi incelendiğinde, bunun daha çok “askeri-lojistik” üstünlükler tesis etmeye yönelik olduğu görülür. Sürecin II. Dünya Savaşında ABD’nin Hiroşima ve Nagazaki’ye attığı atom bombaları ile başlatıldığı, uzaydaki rekabet ve yıldız savaşları projesi ile sürdürüldüğü dikkati çekmiştir. Bu yarışmada, bazen Batı Bloğunun ve bazen de Doğu Bloğunun üstünlük sağladığı gözlenmiştir. İkinci mücadele alanı, ekonomide “verimliliğin artırılması” esasını üzerine yaşananlardır. Bu mücadelede Batı, serbest pazar ekonomisini ve buna karşılık Doğu da planlı ekonomiyi kullanmıştır. Batının ekonomik yapı uygulamalarında daha çok tüketim mallarına ağırlık verilirken; kalkınmasını ve

silah yarışını finanse etmeye çalışan Doğu Bloğu, tüketim mallarına ayıracak kaynak bulamama durumuyla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle bütün dünyada tüketim malları boyutuyla “yükselen beklentiler devrimi” de Batının üstünlüğünün temelini teşkil etmiştir. Üçüncü mücadele alanı ise, daha çok propagandaya dayalı olarak “siyasal-kültürel-ideolojik” boyutta gerçekleşmiştir. Sovyetler Birliği, herkesin adil bir şekilde yaşadığı ve temel hizmetlerden yararlandığı bir “komünist cenneti” propagandası yaparken; Batı demokrasilerini ise yoksulluk ve sefaletle yol açan bir eşitsizlik rejimi ve “sermaye diktatörlüğü” olarak nitelendirmiştir. Doğunun bu söylemlerine karşılık, Batı ise propagandasında, “gerçek özgürlüğün demokrasi içerisinde sağlanabileceği”ni ve bu anlamda Sovyetlerin özgürlükleri sınırlayan-kısıtlayan baskıcı bir “proletarya diktatörlüğü”nden başka bir şey olmadığını propagandasını yapmıştır. İki sistemin temelinde, Batı düşüncesinde klasik bireysel özgürlüklere dayalı demokrasi modeli ön plana çıkarırken; Sovyet düşüncesinde klasik bireysel özgürlüklerden ziyade, iş bulma, sosyal güvenlik, konut edinme, sağlık ve eğitim gibi temel hakların ön planda tutulması gerekliliği savunulmuştur. Nihayetinde Sovyetler, Batı bünyesinde sınıf savaşlarının doğmasını desteklemek ve kapitalist süreçte karşıt propagandalar geliştirmeye çalışırken; Batı, Sovyetlerin din ve milliyetçilik unsurlarını reddeden bir proletarya diktatörlüğü olduğuna dair yoğun propagandalarda bulunmuştur¹ (Kongar, 2006: 180-182).

Yukarıda kısaca özetlenmeye çalışılan Doğu ve Batı Bloğu arasındaki güç savaşlarında, 1970’lerin sonu ve 1980’lerin başından itibaren Doğu Bloğunun önemli ölçüde gerileme süreci yaşadığı dikkati çekmiştir. Batı Bloğu, büyüme rakamları açısından dünya ortalamasının üzerinde skorlar elde ederken; buna karşılık Doğu Bloğu, bu skorlar bakımından² oldukça geride kalmaya başlamıştı (Kuşkay, 2001: 8-9). Ayrıca, iletişim alanında devasa gelişmeler de her şeyden önce tüketim kalıpları bakımından dünyanın küçülmesine yol açan faktörler olmuştur. Bütün bu gelişmelere paralel olarak, Doğu Bloğunda “glasnost” (açıklık) ve “perestorika” (yeniden yapılanma) uygulamaları ile sosyo-ekonomik yaşam ıslah edilmeye çalışılırken; Batıda esen liberalizm rüzgarları, Doğu Bloğunun yıkılmasını tetikleyen temel unsur olmuştur. Bu bağlamda ortaya çıkan yapıda, siyasal ve ekonomik anlamda liberalizm uygulamalarına yönelen ülkeler, geçiş ekonomileri olarak adlandırılmıştır. Geçiş olgusu ile birlikte liberalizm ve açıklık kavramları ile dışa yönelim eş-anlamli kullanılır olmuştur. Bilindiği gibi açıklık,

¹ Burada açıklamaya çalışılan kapitalizm-komünizm mücadelesinde, özellikle ABD’nin yürüttüğü soğuk savaş stratejisinin hem ekonomik anlamda hem de siyasal anlamda kazanımlar getirme motifi taşıdığı ile ilgili olarak bkz. Köse ve Öncü, 2004: 124.

² Batı Bloğunun başarı hikayesinin en temel örneğini Güney Doğu Asya ekonomileri oluşturmaktadır. Bu açıdan Asya ülkelerinin ticaret ve yatırım bağları ile birbirine bağlanmaları, birindeki ekonomik büyümenin diğerlerini de olumlu yönde etkilediği ileri sürülmektedir. Asya ülkelerinde ihracata-dayalı ekonomik büyüme stratejilerinin başarıya ulaşabilmesinde ise ihracat pazarlarındaki ekonomik büyümenin önemli bir etkisi olduğu kabul edilmektedir. Kore, Tayvan ve Tayland’ın Japonya’daki ekonomik büyümeden olumlu yönde etkilendiği; ABD’deki ekonomik büyümenin ise daha çok Tayvan üzerinde olumlu etkide bulunduğu tespit edilmiştir (Ito, 1999: 12). Ayrıca, bu ülkelerdeki dış ticaretin büyük bir bölümü bölge ülkeleri arasında işbölümüne dayandırılmış ve bölge ülkeleri arasında yapılmıştır. Uygulanan bu yöntemle, görece maliyetler ve fiyatlar, bölgesel kalkınma ve bütünleşmeyi gerçekleştirmede önemli bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Ancak, bu ekonomilerin başarı örneği olarak gösterilmelerine karşılık; hem Batı tarafından desteklenmesi hem de sahip oldukları değerler açısından farklılıklar göstermeleri, bir örnek olmamalarına temel teşkil etmektedir.

uluslararası mal ve faktör akımları üzerinde herhangi bir sınırlamanın bulunmaması anlamına gelir. Dışa yönelme ise, dünya piyasalarının yurtiçi piyasalar açısından bir çıkış kapısı olduğu düşüncesiyle ilişkilendirilir. Dolayısıyla, dışa yönelmeye, ithalatın serbestleştirilmesi ve ihracat artışı eşlik edilebilirken; ticari açıklıkta ithalat engelleri azaltılmak zorundadır. İşte geçiş süreci içerisinde yer alan eski Doğu Bloğu ülkelerinin reformist hareketlerinde, bir kısım ülkelerde “açıklık” kavramına paralel politika argümanlarının uygulandığı dikkat çekerken; bir kısım ülkelerde de “dışa yönelime” ağırlık verildiği gözlenmektedir. Şüphesiz bu uygulamaların ekonomik anlamda yansımaları da; bir kısım ülkelerde geçiş resesyonunun şiddetli ve uzun süreli devam etmesine ve diğer bir kısmında da resesyonun hafif ve süreç olarak da kısa olması şeklinde deneyim edilmesine yol açmıştır. Dolayısıyla, geçişin hemen sonrasında, özel kesim diye vurguncu-mafya; serbest piyasa fiyatı diye karaborsa fiyatları; piyasa dengeleri yerine kısıtlıkların ortaya çıkması (Kazgan, 2005), geçişten mucize bekleyen bu toplumlarda sihirli kapitalizm değneğinin daha da büyük sıkıntılara gebe olduğu düşüncesini derinleştirmiştir³.

Geçiş süreci uygulamaları açısından özelde Rusya için ifade edilen söylemler, genelde tüm geçiş ekonomilerinde ve özellikle de ekonomik anlamda başlangıç gelir (1991'deki) düzeyini henüz yeni yakalayabilmiş ülkelerde daha büyük sorunlara gebe olduğuna dikkatleri çekmektedir. Bu bağlamda Asya geçiş ekonomileri içerisinde gerek yeteri kadar büyüyememekten kaynaklanan sorunlar, gerekse demokratik yaşamın gereği kurum ve kuruluşların henüz topluma maledilememesi, sosyal çalkantıların daha da derinleşeceğine sinyal teşkil etmektedir. Dolayısıyla, geçiş ekonomileri içerisinde yer alan yedi ülkenin (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan Cumhuriyeti, Özbekistan ve Türkmenistan ile Gürcistan ve Tacikistan) ekonomik ve sosyal sorunlarının olduğu ve diğer geçiş ekonomilerine göre geride kaldıkları gözlenmektedir. Özellikle devlet geleneği ve kurumsal yapılarını kolayca hayatiyete geçirebilme yeteneğine sahip olan Merkezi ve Doğu Avrupa geçiş ekonomilerinin yaşanan süreçte zenginler kulübü olarak da nitelendirilen Avrupa Birliği'nin üyesi olmayı başarmaları buna örnek teşkil eder.

³ Eleştirel bakış açısından, Moskova'nın ünlü Belediye Başkanı Lijkov, “Rusya'nın üzerinde bir hayaletin dolaştığını ve bu hayaletin de bir ihtilal ortamının hayaleti olduğu”na dair ifadeleriyle dikkatleri şu noktaya çekmiştir: Lijkov, “vahşi kapitalizm”in, zengin ile fakir arasındaki uçurumu derinleştirdiğini anlatmak için kullandığı bu ifadelerinde Lenin'e atıfta bulunmaktadır. Lenin'in 1899 yılında yazdığı “Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi” adlı kitabında, “Rus ekonomisinde vahşi kapitalizmin toplumun sadece ekonomisini değil, aynı zamanda sosyal yapısını da değiştireceğini, fakirliğin artmasıyla sınıflar arası mücadelenin başlayacağını” anlatmıştır. Tarihsel gelişim ışığında, Lenin'in yazdıkları doğru çıkmış ve 1917 yılında gerçekleşen ihtilalle Rusya'da sistem değişmiştir. Lijkov'a göre ihtilaller, ekonomik ve sosyal sıkıntılardan değil, uzun süreli ekonomik gelişme ve sosyal istikrar devrelerinden sonra ortaya çıkar. İhtilallerin kaynağı, halkın beklentilerinin karşılanmamasıdır. Halk gelecekteki hayat şartlarının iyileşmesi ve sosyal adaletin sağlanması yolunda beslediği ümitleri kaybettiğinde, şartlar oluşur ve ihtilal gerçekleşir. Lijkov, sosyalist ihtilalin halka beklenen refahı getirememesi sonucu sistemin çöktüğünü ve Rusya'nın 1990'lı yılların fırtınalı şokunu yaşayarak tekrar kapitalist sisteme geçtiğini, ama kapitalist sistemin kısa sürede “vahşi kapitalizm”e dönüşerek gelir dağılımını giderek çarpıklaştırdığını ve bu yapının sürdürülemeyeceğini anlatmaktadır. “100 Yıl Aradan Sonra Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi” adlı kitabında Lijkov, başta petrol olmak üzere, devletin sahip olduğu varlıkları-kaynakları satarak zenginleşen bir ülkenin sosyal sefaletini sergilemektedir. Vahşi Kapitalizm rüzgârında, Rusya'da kısa sürede çok kişi hızla zenginleşirken; halkın çoğunun ne kadar kötü şartlarda yaşamını sürdürmek zorunda kaldığı anlatılmaktadır (Uras, 2007). Benzeri durumun “doğal kaynakların laneti” olarak nitelendirilen ve ileriki kısımlarda ele alınan bir argümanla ekonomik büyümeyi frenleyici rol üstleneceği ileri sürülmektedir (Sachs ve Warner, 2001: 827-838).

Buna karşılık; Merkezi Asya ve Kafkas geçiş ekonomilerinin geçiş sürecinin başlangıcını oluşturan 1991'deki gelir düzeyine yeni yeni ulaşır hale gelmeleri, karşılaştırma açısından ilginç örnekler teşkil etmektedir. Akranlarından bir kısmının süreci en az hasarla atlattıklarının yanında, küreselleşmeye ve bir alternatif olarak bölgeselleşmeye yönelimleri de dikkate değerdir.

Diğer taraftan bireysel olarak ülkelerin kapitalizm ve küreselleşmenin yer aldığı bir dünya deneyimi içerisinde buldukları ve aynı zamanda bölgeselleşme eğilimlerine girdikleri dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, iktisat literatüründe birinci-en-iyi olarak tanımlanan “ekonomik liberalizasyon-dışa açıklık-küreselleşme” olgusunu, ikinci-en-iyi olarak bölgeselleşmeyle ele alan görüşlere karşılık; bir nevi küreselleşmenin getirdiği yalnızlaşma ve zayıflaşmaya karşı panzehir olarak gören düşünceler de bulunmaktadır. Bölgeselleşmenin, yani ikinci-en-iyi düşüncesinin birinci-en-iyiye karşı savunulmasında, asgari kalkınmışlık ölçütüne sahip olmadan, dışa açılma uygulamalarının başarı getirmediği ve hatta daha da olumsuz yansımaları yol açtığı düşüncesi bulunmaktadır⁴. Bu nedenle bireysel anlamda 200'ün üzerinde bağımsız devletin ekonomik ve siyasal anlamda yetersizliklerini elimine etmek amacıyla birleşerek bölgeselleşme eğilimi içinde oldukları bir gerçektir. Gerek siyasal, gerekse ekonomik açıdan oldukça küçük olan bu sekiz geçiş ekonomisi, hem genel anlamda sahip oldukları sosyo-kültürel değerler, hem ortak tarihi geçmişleri, hem de ekonomik anlamda zayıflıkları açısından işbirliğine gitmeleri elzem gözükmektedir. Ayrıca, kendi aralarındaki benzerliklere rağmen, zaman zaman anlaşmazlıklara düştükleri ve birbirlerine aşırı biçimde bağımlı oldukları da bilinmektedir⁵. Böylece, hem sosyo-kültürel yapıları hem de kendi aralarında çatışmacılık ve birbirlerine bağımlı oluşları itibarıyla 1950'lerdeki Avrupa'ya benzedikleri söylenebilir; Avrupa'nın bu tür sorunlarını birlik oluşturarak önemli ölçüde azalttığı gözlenmektedir. Bunun dışında, söz konusu geçiş ekonomilerinin dünya konjonktüründen farklı olarak kendilerine özgü bir sistem geliştirmelerinin zorluğu da dikkate alındığında, mevcut sistem içerisinde

⁴ Kozul-Wright ve Rowthorn (1998) tarafından ifade edilen şu cümle, liberizm ve dışa açılma olgusuna bakışı en iyi şekilde özetler niteliktedir: “Bir ülkeyi uluslararası ticaret ve yatırım akışlarına açmanın büyüme performansını geliştireceği düşüncesi bir iman konusu haline gelmiştir” (Weeks, 2003: 148). Oysa uygulamalı çalışmalardan oluşan literatürde, belirli bir kalkınmışlık düzeyine ulaşmadan ekonomilerin liberalizasyon uygulamalarına yönelmelerinin liberalizasyon-dışa açılmadan beklenen başarıyı sağlayamadığına vurgu yapılmaktadır ve bu konudaki literatür için Feder (1982) ve Ram (1987)'in çalışmaları örnek verilebilir. Genel anlamda dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerinde etkileri tartışılırken, bu konuda oluşan yaygın bir literatür özeti için Giles ve Williams (2000: 29-33), Santos-Paulino (2005: 799-801), Emsen ve Değer (2007: 186-191)'e bakılabilir. Buna benzer şekilde belirli bir kalkınmışlık düzeyine ulaşmadan liberalizasyon uygulamalarına yönelmenin ülkede dış ticaret hadleri sorunsalına ve daha da katı söylemiyle yeni sömürgeciğe yol açabileceğine de vurgu yapılmaktadır (Giles ve Williams, 2000; Şenses, 2001; Şenses, 2004, Öngen, 2004). Bu argümanların dışında, ekonomilerin liberalize edilmesinin ithalatı uyarıcı etki yaptığı ve hatta “ithalata dayalı ihracat” argümanını oluşturduğu gözlenmektedir. İthalata dayalı ihracat olgusunda da ekonomilerin dış açılma süreci paralelinde, ucuz ithal girdi temini ve bunun ihracı söz konusu olmaktadır ki, ucuz ithal girdi için düşük kur-değerli ulusal para politikaları, döviz girişinin süreklilik arz etmesine bağlıdır. Oysa, ucuz döviz için yüksek faiz politikaları ile yurtiçine çekilmeye çalışılan yabancı sermayenin süreklilik göstermeyeceği bilinmektedir (Gerni ve diğ., 2008).

⁵ Doğalgaz ve petrole şiddetli ihtiyaç duyan Kırgızistan ve Tacikistan'ın kışın Özbekistan ve Türkmenistan tarafından doğalgaz ve petrol kesintisine uğratılması ve benzer şekilde şiddetli su sıkıntısı içinde bulunan Özbekistan ve Türkmenistan'ın da yazın Kırgızistan ve Tacikistan tarafından su kesintisi tehdidi ile karşı karşıya kalması çatışmacı yapıya örnek teşkil eder.

kalarak, bu sisteme daha güçlü bir şekilde kendilerini adapte etmek durumunda buldukları açıktır. Dolayısıyla, daha üst bir denetleme ve güçlenmeye izin verecek bir entegrasyon, bu ülkeler için kaçınılmaz gibi gözükmektedir.

Bu çalışmada, önemli sosyo-ekonomik sorunlara sahip bu küçük ekonomiler ile Türkiye arasında en azından bazı mallarda serbest dolaşımın başlatılması ve bunun daha sonra tüm mal ve hizmetler ile üretim faktörlerini kuşatacak şekilde geliştirilmesi, küçük ve kurumsallaşmamış devlet olmaktan kaynaklanan sorunları gidererek, sosyo-ekonomik anlamda refahlarına katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Ancak, çalışmada ülkelerin mal-ticaret akımlarının ekonomik güçleri ile orantılı olarak zayıf kaldığı dikkat çekmekte ve liderlik arayışlarının da bu türden bir entegrasyona engel teşkil edeceği gözlenmektedir. Bunun yerine, Avrupa Birliği'ndeki gelişme sürecine, yani Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu oluşumuna benzer biçimde, bu ülkeler arasında da günümüzde stratejik önemi giderek artan "su ve enerji" alanında birliğin oluşturulmasının önem arz edeceği söylenebilir. Söz konusu düşünce doğrultusunda, dünyada ekonomik entegrasyonun teorik bakımdan koşulları ile entegrasyon deneyimleri incelenerek, genel anlamda daha çok ilksel malların üreticisi ve ihracatçısı olan bu ekonomilerde su ve enerji entegrasyonu ile ekonomik anlamda büyüklükleri ve potansiyelleri inceleme konusu yapılacaktır.

II. Dışa Açılma-Liberalizmde Gelişmeler: Küreselleşme ve Bölgeselleşme

Klasik iktisat öğretisinde dünya refahının artmasının temelinde işbölümü ve uzmanlaşma yatmaktadır. Refah artışının gerçekleştirilmesinin ana aracı da dışa açılma olarak nitelendirilmektedir. Fakat I. Dünya Savaşı ve 1929 Büyük Buhranı nedeniyle kapitalist ekonomik sistemde yaşanan krizler, 1914-1945 yılları arasında uluslararası ticari ilişkilerin önemli ölçüde zarar görmesine yol açmıştır. Dış ticarete kesintiler veya daralmalarla birlikte II. Dünya Savaşı'ndan sonra, dünya ticaretinin serbestleşmesi yönünde önemli çabalar ortaya çıkmıştır. Bu çabaların başında 1947'de oluşturulan ve günümüzde Dünya Ticaret Örgütü olarak dönüşüme uğramış Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) gelmektedir. GATT'ın yürürlüğe girmesinden sonra yüksek gelirli gelişmiş ülkelerde, tarife düzeyleri hızlı bir şekilde azaltılarak, 2000'li yıllarda yaklaşık %4 düzeyine kadar indirilmiştir. Buna karşılık 2000'li yılların başında düşük ve orta gelirli ülkelerde ortalama tarife oranları hala %20'lerde seyretmektedir. Ancak, genel olarak, gelişmekte olan ülkelerdeki tarife düzeylerinde de önemli azalışlar yaşandığı dikkat çekmektedir. (Thirlwall, 2000: 5).

Dünya ticaretinde yaşanan genel trendin yanı sıra II. Dünya Savaşı sonrasında Bölgesel Ticaret Anlaşmaları, Serbest Ticaret Alanları ve Gümrük Birlikleri gibi ekonomik entegrasyon türlerine dayalı serbest ticaret uygulamalarının da çok daha popüler hale geldiği söylenebilir. Bu bölgeselleşme eğilimleri, küresel ölçekte olmasa da, blok içerisinde yer alan ülkeler arasında gümrüklerin azaltılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda, 1948'den günümüze kadar tesis edilmiş veya geliştirilmiş 76 adet bölgesel oluşum vardır. Bölgesel oluşumlardan en önemlisi ve en ileri entegrasyon niteliği taşıyanı Avrupa Birliği'dir⁶.

⁶ Bunun dışında Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Meksika'nın teşekkül ettirdiği Kuzey Amerika Serbest Ticaret Alanı; Arjantin, Brezilya, Paraguay, Uruguay ve Şili'den oluşan Güney Amerika Ortak Pazarı; Asya ve Pasifik bölgesindeki ülkeleri kapsayan Asya ve Pasifik Ekonomik İşbirliği; Güney-Doğu

Entegrasyon sürecindeki gelişmeler dikkate alındığında, “dünya ticaretinin niçin büyüdüğü” sorusuna ekonomistlerin temelde iki cevap verdiği gözlenir. Birincisi, “teknolojinin etkisi” üzerine vurgu yapmaktadır. Bu görüşe göre, azalan taşıma maliyetleri ve iletişim teknolojisinde artan hız, dünyayı çok küçük bir alan haline dönüştürmüştür. İkincisi ise, “politik faktörler” üzerinde durmaktadır. Bu çerçevede uluslararası iktisatçılar, GATT ve son zamanlarda gelişmekte olan ülkeler tarafından gerçekleştirilen tek-yanlı liberalleşme uygulamalarının rolünü vurgulamaktadırlar. Diğer taraftan Krugman’ın bakış açısında, “uluslararası ticaret hacmi, dünya üretiminin belirli bir coğrafyası için sınırların nasıl çizildiğine ve malların ülkeler arasında nakliyesinin tanımlanmasına bağlı” olduğuna vurgu yapar (Krugman et al., 1995: 337-341). Dolayısıyla, artan dünya ticaretini açıklamada teknolojik değişim ve politik faktörlere “sınır sorunları” da ilave edilebilir. Buna göre uluslararası ticaret, ülke sınırları arasındaki işlemleri içerecekse, ticaret hacminin tamamen çizilen bu sınırlara bağımlı olacağı açıktır. Konuyla ilgili en çarpıcı örnek Avrupa Birliği ülkeleridir. Avrupa Birliği ülkeleri bireysel olarak ele alındığında, 1990’larda ortalama %28’lik bir ticaret payıyla açık ekonomi niteliği taşırlarken; mal ticaretinin %60’dan fazlasını kendi aralarında gerçekleştirmeleriyle kapalılığa yakın konumdadırlar⁷.

Dünya ticareti artarken, bu artışın ülkelerin gelir guruplarına göre dağılımı dikkate alındığında, ne derece benzerlik gösterdiği tartışma konusudur. Özellikle 1980’lerden önce, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda yoğun bir şekilde uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisinin iç piyasaların küçüklüğü-yetersizliği nedeniyle başarısız olması ve girdi bağımlılığı nedeniyle yarattığı döviz darboğazlarının aşılması gerekliliğinin sonucu olarak tıkandığı bilinmektedir. Bu açmazlara karşı en yaygın biçimde son yıllarda dünya üretiminin dış ticaret destekli büyüdüğü⁸ söylenebilir (World Bank, 2001: 13).

Diğer taraftan ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin günümüz dünyasında daha çok klasik işbölümü ve uzmanlaşma çerçevesinde işleyen kuralları, gelişmemiş ülkelerin katma değeri düşük alanlarda uzmanlaşmalarını zorunlu kılmaktadır ki, bu yönüyle sanayileşme-kalkınma gerçekleştirilebilirlikten uzak kalmaktadır. Dolayısıyla, söz konusu açmazları aşmada hem küreselleşme hem de bölgeselleşme hareketlerine yönelmek ve böylece ölçek ekonomileri ile rekabetin getireceği avantajlardan yararlanmak, entegrasyonun sunacağı imkanlar olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan, dışa karşı ortak ticaret politikası izleme olanağı, pazarlık gücünün artmasına ve ticaret hadlerinin iyileşmesine katkıda bulunabilirken; büyüme ve dışa karşı korunan bir piyasanın da iç talebi karşılamaya yönelik yabancı sermaye yatırımlarını uyaracağı açıktır. Ancak, liberalizasyonun avantajlarından bahsedilirken; çoğu gelişmemiş ülkelerin ilksel mal ihracatının ekonomik büyüme üzerine etkileri, önemli teorik ve

Asya ülkelerini içeren Güney-Doğu Asya Ulusları Birliği ve Güney Afrika ülkelerini kapsayan Güney Afrika Gümrük Birliği gelmektedir.

⁷ Bu açıdan eğer Avrupa Birliği tek bir birim olarak ele alınırsa, bu durumda AB’nin dış dünya ile yaptığı mal ticaretinin oranı, ABD’den daha fazla olmayacak şekilde, sadece %9 civarındadır. Bölgeselleşmenin ticaret artırıcı etkisinin yanı sıra dünya konjonktüründe küreselleşmedeki gelişmelere bağlı olarak dünya ticaretinin daha da yaygın bir şekilde arttığı aşağıdaki şekilden gözlenebilir. Bu artışın da genel anlamda dünya üretimindeki artıştan daha fazla olduğu dikkat çekicidir (WTO, 1998: 34).

⁸ Dünya ticaretindeki gelişmeler dikkate alındığında, dış ticaret büyüme hızının ekonomik büyüme hızında daha yüksek olduğu açıktır.

politik çıkarımlar nedeniyle kritik bir öneme sahip olduğu da unutulmamalıdır⁹. Günümüzde ilksel mallar, az gelişmiş ülkelerin tamamının ve gelişmekte olan ülkelerin büyük bir kısmının temel ihracat kalemleri arasındadır. Son yıllarda imalat sanayi ihracatını başarılı bir şekilde artıran gelişmekte olan ülkelerde bile ilksel mal ihracatı, toplam mal ihracatı içinde önemli bir yer tutmaktadır. Xu (2000: 308)'ya göre “eğer ilksel mal ihracat artışı, gelişmekte olan ülkelerin büyük bir kısmı için ekonomik büyüme üzerinde negatif veya anlamsız etkilere sahipse, bu durumda karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, ilksel mal ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğü bulunan gelişmekte olan ülkeler için tesis edilemeyecektir. Dolayısıyla, Ricordo'nun teorisinin geçerliliği, yeniden ele alınmaya ihtiyaç duyar”. Bu sonuç, gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik kalkınma için farklı bir reçeteyi de gerektirebilir.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında, dışa açıklık veya daha liberal politika uygulamalarının ihracattaki mal bileşenlerine bağlı olarak, ekonomik kalkınmaya etkileri tartışılır niteliktedir. Aynı şekilde gelişmiş ülkeler arasında entegrasyonda gözlenen temel özelliklerin aksine, teorik açıdan az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ülkelerin kendi içlerindeki entegrasyonunda, firmalar arasında tam rekabet ve ölçüğe göre sabit getiri koşullarının varlığı beklenir. Ancak, bu tür bir düşüncenin doğruluğu, geleneksel mallar üreten ve emek-yoğun imalat sanayiinin daha yoğun bulunduğu ülkeler veya ülke gurupları için geçerlilik taşır. Oysa günümüzde gelişmemiş ülkeler arasında bile bu tür yapıya sahip, yani sadece emek-yoğun imalat sanayi ve geleneksel mallar üreticiliği profiline aynı kalmadığı, değiştiği gözlenmektedir. Dolayısıyla, ülkeler arasındaki entegrasyonda, ölçek ekonomileri ayırt edici yapıya sahip değildir. Bunun yerine, ekonomide ihracat performansındaki verimlilik değişmelerinin ve sektörel ilişkilerin daha yüksek oluşu dikkat çeker. Bu bağlamda, genel olarak gelişmiş ülkeler arasındaki işbirliğini dikkate alan entegrasyon teorilerinin diğer ülke sınıflandırmaları için de geçerliliği tartışma konusudur. Gelişmiş ülkeler dışında kalan ülkelerin temel ekonomik amaçlarının iktisadi kalkınma olduğu dikkate alınırsa, ekonomik bütünleşmelerin bu temel amaca hizmet edici nitelik taşıması önem arz eder. Diğer bir ifadeyle, ekonomik entegrasyon teorisinin temel amacı olan statik karşılaştırmalı üstünlükler çerçevesinde, tam uzmanlaşma ve ticaretteki genişlemeye bağlı olarak refah artışını sağlamaktan çok, ekonomik yapının sektörel bazda sanayileşmesi ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesine yönelik olması zorunludur.

Dolayısıyla, gerek küreselleşme, gerekse entegrasyon yoluyla dünya ticaretindeki artışların ve bu artışlara dayalı olarak bireysel bazda ülkelerin kalkınması ve refah artışının sağlanması beklenir. Daha da ayrıntılı olarak ticaretten kaynaklanan dinamik faydalar, ticaretin rekabeti uyarması, yeni bilgi ve fikirlerin edinimi ve teknik bilginin yayılımını kolaylaştırması, yabancı sermaye yatırımları vasıtasıyla sermaye akımlarını artırması ve yurtiçi tutum ve davranışları değiştirmesi olarak sayılabilir. Yeni büyüme teorileri içeriğinde bu dinamik kazançlar, fiziksel sermayenin marjinal ürününün azalmasını engelleyen pozitif dışsallıklardır. Böylece ticaret, ülkelerin uzun dönemli büyüme performanslarını iyileştirebilmektedir (Değer, 2007: 28-31).

Bununla birlikte küreselleşmenin olumsuz etkilerinin daha çok az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler üzerinde gözlenebildiğini ileri süren görüşler de bulunmaktadır.

⁹ Bu açıdan Bhagwati'nin yoksullaştırıcı büyüme tezi ile Singer-Prebisch'in dış ticaret hadlerinin bozulması sorununa dair vurgulamaları göz ardı edilmektedir.

Diğer bir ifadeyle, genelde ihracatın, özelde de ilksel mal ihracatının ekonomik büyüme üzerinde, özellikle de uzun dönemde ters etkilerinin ortaya çıkacağına dair görüşlere yer verilmektedir. Bu görüşler, ilksel mal ihracatı büyümesinin, ekonomik büyümeyi negatif bir şekilde etkileyebildiği iki olası kanal üzerine yoğunlaşmaktadır. Bunlardan ilki, Singer-Prebisch hipotezi olarak bilinen ilksel mal ihracatındaki artışların ticaret hadlerinde yarattığı bozulma etkisidir. İlksel malların talebinin gelir esnekliğinin düşük olması ve uluslararası ticaret hadlerinde sürekli düşüşler yaşanması, bu tür mal ihraç eden ülkelerde neo-klasik-ortodoks görüşün öngördüğü şekliyle, ihracatın olumlu büyüme etkilerinin ortaya çıkmamasına neden olabilmektedir. İlksel mal ihracatının ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebildiği ikinci olası kanal, ilksel mal piyasalarındaki istikrarsızlık derecesine vurgu yapar. İlksel mal ihracatının yapıldığı piyasalardaki istikrarsızlık, ihracat kazançlarında ve yurtiçi yatırımlarda büyük dalgalanmalara neden olmakta ve bu nedenle GSYİH büyümesini olumsuz yönde etkilemektedir (Değer, 2007: 157-1581).

Ayrıca, ilksel mal ihracatı ile ilgili olarak, doğal kaynak zengini ülkelerin göstermiş oldukları düşük performanstan hareketle, “doğal kaynakların laneti” şeklinde bir argüman geliştirilmiştir. Bu görüşe göre, doğal kaynak sahipliğinin ekonomik kalkınmaya yardımcı olması beklenirken; doğal kaynak zenginliği ile ekonomik refahın diğer türleri arasında pozitif bir ilişkinin bulunmadığı ortaya konulmuştur. Körfezdeki Petrol Devletleri veya Nijerya veyahut da Meksika ve Venezüella gibi doğal kaynağa bol miktarda sahip olan ülkelerin sürdürülebilir ve hızlı ekonomik büyümeyi gerçekleştiremediklerine vurgu yapılır. Son olarak uzun bir tarih perspektifinden yola çıkan Immanuel Wallerstein (1974), ülkelerin farklı gelişmişlik düzeyine neden olan bir “dünya sistemi”nin olduğunu ve kapitalist düşünceye dayanan bu sistemin, sermayenin merkezde birikmesine ve çevrenin az gelişmişliğine yol açtığını öne sürmüştür. Bu bağlamda serbest dış ticaret, az gelişmişliğin ortaya çıkmasına ve devamına neden olduğu için, az gelişmiş ülkelerin kalkınabilmeleri adına öncelikle bu emperyalist sistemden kopmaları gerekliliği vurgulanmaktadır (Sachs and Warner, 2001: 827-838). Dünya trendinde, liberalizm ve küreselleşme rüzgarlarının zirve yaptığı günümüzde ise, az gelişmiş ülkelerin bu trendin dışında kalmalarının oldukça güç olduğu söylenebilir. Ancak, bu ülkelerin mevcut yapıları dikkate alındığında, ortaya çıkan yapıdan olumsuz etkilenme olasılıklarının bulunduğu göz ardı edilemez. Diğer bir ifadeyle, ekonomik ve siyasal anlamda liberalizm deneyim edilirken, bir takım sorunlarla büyüememe ve refahı topluma mal edememe konusunda yaşanan sorunlar nedeniyle, dünya ülkeleri arasında, özellikle 1950’li yıllardan itibaren yoğun bir şekilde birleşme eğilimlerinin yaşandığı bilinmektedir. Uygulamada birleşmeler giderek artarken, iktisat literatüründe uluslararası anlamda ekonomik bütünleşmelerin, yani entegrasyonun sağlanabilmesinin koşulları olarak; i) coğrafi yakınlık, ii) siyasal yakınlık, iii) gelişmişlik düzeyinde benzerlik, iv) uygulanan ekonomik sistemde yakınlık, v) sosyo-kültürel bağların varlığı sayılabilmektedir (Güran, 2002: 10-11). Entegrasyonun temel koşulları olarak sıralanan bu faktörler dikkate alındığında ve entegrasyon teorisiyle ilgili olarak özellikle Meade’nin teorik düzeyde vurguladıkları ile dünya deneyimleri incelendiğinde, ülkeler arasında sosyo-ekonomik benzeşikliğin önem arz ettiği söylenebilir. Bu yönüyle, eşitler arasında entegrasyona gidilmesiyle, ülkeler arasında entegrasyonun refah etkilerinin birbirine yakın olacağı ileri sürülmektedir (DeRosa, 1998: 19). Uygulamada da entegrasyonun başarısı ve yaratacağı refah etkilerinin daha çok gelişmiş-gelişmiş

ülkeler arasında sıklıkla gözlemlendiği ve buna benzer şekilde gelişmekte olan-gelişmekte olan ya da az gelişmiş-az gelişmiş ülkeler arası ortaklıkların daha olumlu olacağı ileri sürülebilir. Bu açıdan özellikle gelişmiş ülkeler, bölgesel entegrasyon anlaşmaları uygulayarak bölgeselleşmenin yeniden canlanmasında önemli rol oynamaktadırlar. Gelişmiş ülkeler arasındaki başarılı entegrasyon örnekleri olarak, Avrupa Birliği (EU) ile Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) gelmektedir.

Diğer taraftan az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ülkelerin geçmişteki başarısız deneyimleri, günümüzde bölgesel entegrasyon anlaşmalarında yeni planların oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, gelişmiş ülkeler dışında kalan ülkelerin temel ekonomik amaçlarının iktisadi kalkınma olduğu dikkate alınır, ekonomik bütünleşmelerin bu temel amaca hizmet edici nitelik taşıması önem arz eder. Diğer bir ifadeyle, ekonomik yapı, ekonomik entegrasyon teorisinin temel amacı olan statik karşılaştırmalı üstünlükler çerçevesinde, “tam uzmanlaşma” ve ticaretteki genişlemeye bağlı olarak “refah artışı”nı sağlamaktan çok; sektörel bazda “sanayileşme” ve ekonomik “kalkınmanın gerçekleştirilmesi”ne yönelik olmak zorundadır. Özellikle gelişmiş ülkelerin doğası gereği, ekonomik gücüne paralel olarak siyasal güçlerini de kullanıyor olmaları ve buna ilaveten bölgeselleşme ile işbirliğini güçbirliğine dönüştürmeleri, diğer ülkelerin de birleşme eğilimlerini uyarıcı etki yaptığı söylenebilir. Bu bağlamda Asya ve Latin Amerika’da bir takım ülkeler, bölgesel ticari işbirliği anlaşmalarını tasarlama ve geliştirmede çok önemli mesafeler kaydetmişlerdir. Bu yönüyle önem arz etmeye başlayan serbest ticaret anlaşmaları olarak; Güney Doğu Asya Ulusları Birliği (ASEAN), Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC), Güney-yarımküre ortak pazarı olarak adlandırılan MERCOSUR sayılabilir.

III. Merkezi Asya ve Kafkasya Ekonomileri Entegrasyonu

1990’lardan önce ekonomik ve siyasal anlamda bağımsızlığı bulunmayan ve sosyalist planlamacılıkla yönetilen, ancak 1991’den sonra siyasal anlamda bağımsızlığını elde eden ekonomiler ile daha önceden bağımsız olup, merkezi planlamacılığı uygulayan ekonomiler, günümüzde geçiş ekonomileri olarak adlandırılmaktadır. Bu ekonomiler içerisinde bir kısmı (Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Macaristan, Polonya, Rusya Federasyonu, Slovakya, Slovenya), geçiş resesyonu olarak adlandırılan ekonomik daralma ve yüksek enflasyon deneyimini en kısa sürede atlatarak, dünyada önemli ekonomiler arasında yer almaya başlamışlardır. Buna karşılık, geçiş ekonomileri içerisinde olup, 1991’deki refah düzeyine güçlüklerle ulaşabilmiş ekonomilerin (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan) ortak özelliği ise, gelir düzeyinin düşüklüğünün yanı sıra, önemli ölçüde dış açık veren ve giderek borçlanan ekonomiler olmalarıdır. Bu grupta yer alan ülkelerin hem düşük ekonomik profilleri hem de kendi içlerinde sosyo-kültürel bakımdan (Ermenistan, Gürcistan ve Tacikistan dışında) birbirlerine daha çok benzerlik göstermektedirler. Gerek siyasal, gerekse ekonomik güç olabilme özellikleri açısından genel olarak küçük ülkeler kategorisinde yer alan bu ülkelerin, geçiş öncesi yapıları da karşılaştırıldığında, birbirlerine daha çok bağımlı konumda buldukları dikkat çekmektedir. Genel anlamda küçük ekonomi konumunda bulunan bu ekonomilerden

Ermenistan dışındaki¹⁰ ülkelerin olası bir bütünleşme halinde büyüklük düzeylerini Tablo 1'den izlemek mümkündür.

Tablo 1. Merkezi Asya ve Kafkasya Geçiş Ekonomilerinde Nüfus ve Gelire İlişkin Veriler

		1991	1995	2000	2006
AZR	GSYİH (Bin ABD \$)	8.792,4	30.524,7	52.726,2	198.513,2
	F. B. GSYİH (ABD \$)	120.92	397.19	655.10	2.339.70
	TOPL. NÜFUS	7271000	7685000	8048535	8484400
GÜR	GSYİH (Bin ABD \$)	6.337.314,8	2.693.731,8	3.057.455,6	7.743.778,3
	F. B. GSYİH (ABD \$)	1170.86	535.26	647.75	1746.85
	TOPL. NÜFUS	5412510	5032565	4720061	4432981
KZK	GSYİH (Bin ABD \$)	24.881.135,6	20.374.306,8	18.291.990,5	81.003.249,7
	F. B. GSYİH (ABD \$)	151.24	128.82	1229.00	5291.53
	TOPL. NÜFUS	16450500	15815626	14883589	15308084
KRG	GSYİH (Bin ABD \$)	2.570.833,4	1.661.018,5	1.369.691,9	2.817.794,8
	F. B. GSYİH (ABD \$)	571.93	361.88	278.65	542.70
	TOPL. NÜFUS	4495000	4589900	4915300	5192100
TRM	GSYİH (Bin ABD \$)	3197223,9	2482228,4	2904662,5	10496479,2
	F. B. GSYİH (ABD \$)	847.28	591.99	645.17	2.142.37
	TOPL. NÜFUS	3773480	4192979	4502140	4899456
ÖZK	GSYİH (Bin ABD \$)	13.800.158,2	13.350.461,4	13.760.374,8	17.178.41,5
	F. B. GSYİH (ABD \$)	658.65	585.93	558.23	647.25
	TOPL. NÜFUS	20952000	22785000	24650000	26540312
TAC.	GSYİH (Bin ABD \$)	2.535.545,3	1.231.523,1	980.013,5	2.811.461,4
	F. B. GSYİH (ABD \$)	467.94	213.34	158.76	423.42
	TOPL. NÜFUS	5418488	5772392	6172835	6639837
TRK	GSYİH (Milyon ABD \$)	150.745,7	169.708,3	199.749,0	402.709,9
	F. B. GSYİH (ABD \$)	2.632.56	2.748.89	2.962.75	5518.46
	TOPL. NÜFUS	57.262.000	61.737.000	67.420.000	72.975.000

Kaynak: World Bank 2006 CD Rom.

Bu ülke ekonomilerinin büyüklükleri hakkında bir fikir vermesi açısından Tablo 1 incelendiğinde, nüfus ve ekonomik düzey açısından oldukça küçük ekonomiler niteliğinde oldukları görülmektedir. Nüfus rakamları açısından Türkiye dışındaki bu yedi ekonominin 1991'deki toplam nüfusu 63.8 milyon civarındadır ve 2006'de ise ancak 71.5 milyona ulaşabilmiştir. Bu yönüyle dünya nüfusu içerisindeki paylarının ancak %1'i teşkil ettiği söylenebilir. 1991'den 2006 yılına, toplam nüfusun sadece %12 arttığı bu ekonomilerin etnik yapı açısından farklı ulusları bünyesinde taşıyan başlangıçtaki yapısının da yoğun göçlerle heterojen olmaktan çıktığı dikkat çekmektedir. Şüphesiz göçün nüfus yapısını bozmasının yanı sıra, ayrıca üretim faktörü

¹⁰ Geçişin ilk on yılında bu ekonomiler için yapılan sınıflandırmada; i) ileri reformcular, ii) yüksek-orta reformcular, iii) düşük-orta reformcular, iv) yavaş reformcular, v) gerginliklerden etkilenenler şeklinde beşli bir tasnif yapılmaktaydı. Kırgızistan ve Kazakistan'ın üçüncü kategoride, Özbekistan ve Türkmenistan'ın dördüncü kategoride, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Tacikistan'ın ise beşinci kategoride olacak şekilde sınıflandırılmıştır (EBRD, 1999: 24-27). Bu açıdan Ermenistan'ın özellikle sınıflandırma içerisinde Azerbaycan ve Türkiye ile sorunlarının giderilmesiyle olası sürece dahilinin söz konusu olabileceği ifade edilebilir.

olarak bu unsurun ülkelerden ayrılması, geçiş resesyonunun daha derin ve uzun süreli yaşanmasına ve ulusal gelirin de başlangıç düzeyini henüz yeni yeni yakalayabilmesine yol açan faktörlerden olmuştur. Özellikle bu ülkelerden ayrılan Rus kökenli nüfusun daha çok kalifiye nitelikte olması nedeniyle, çoğu üretim tesislerinin kapanması kaçınılmaz hale gelerek, geçiş resesyonunu daha şiddetli yaşanmıştır. Toplam cari GSYİH rakamları açısından ise bu ülke grubunun başlangıçtaki geliri 62 milyar dolar civarındadır ve bu rakam 2006 yılına kadar %129 artarak 142 milyar dolara ulaşmıştır. Bu ülkelerin dünya gelir içerisindeki payı ise ancak %0.029'dur. Fert başına gelir düzeyi açısından düşük gelirli ülkeler kapsamında bulunan bu ülkelerden sadece Kazakistan ve Azerbaycan'ın bir üst gelir gurubuna çıkabildiği gözlenmektedir. Bunda da daha çok dünya petrol fiyatlarındaki yükselişlerden kaynaklanan ihracat gelirlerindeki artışın etkili olduğu ve krizle bu etkinin azalmaya başladığı söylenebilir. Mevcut verilerden bu ülkelerin önemli ölçüde ekonomik anlamda dışa açıldığı dikkati çekmektedir. Ekonomik liberalizasyon uygulamalarının göstergesi olarak değişik kriterler kullanılmaktadır. Bu kriterler içerisinde dış ticaretin (ihracat ve ithalat toplamının) GSYİH'ya oranı ile hesaplanan açıklık indeksi, aynı zamanda hem ekonomik liberalizasyonun hem de dışa açıklığın göstergesi konumundadır. Açıklık indeksine göre, burada incelenen ülkeler, önemli ölçüde dışa açıktır ve dolayısıyla ekonomileri liberalize konumdadır. Bu ekonomiler liberalize olurken, dış ticaret açığı da çoğunlukla negatif bakiye vermektedir ve borçlulukları artmaktadır. Diğer bir ifadeyle, geçiş sürecini yaşayan ekonomiler içerisinde ulusal gelir açısından en düşük düzeyde bulunan ekonomiler arasında yer alan bu ülkelerde, dışa açıklığın tüketim patlaması anlamına gelen ithalatçı bir ekonomik yapıyı körüklediği söylenebilir. Bu yapıya literatürde aşgari kalkınmışlık düzeyine ulaşmadan dışa açılmanın ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkilerin olacağı argümanı da eklenebilir¹¹. Dolayısıyla, bu ekonomiler için birinci-en-iyi teoremin birinci-en-iyi olmadığı söylenebilir ki, bu yönüyle alternatif olarak ikinci-en-iyi bakış a.ısının birinci-en-iyi olacağı ileri sürülebilir. Çünkü, geçiş öncesinde, üretimde girdi-çıkı ilişkileri açısından birbirine sıkı sıkıya bağlı olan bu ekonomilerin bağımsızlık sonrasında üretim organizasyonu yapılarının bir gecede kırılmasıyla kapanan üretim tesislerine bağlı olarak “mal kıtlığı” ve “işsizliği” tecrübe ettikleri bilinmektedir. Ayrıca, kapitalizm ile birlikte gelir dağılımındaki şiddetli bozulmalar, lüks ithalatı uyarıcı etkiler yapmıştır. Üretimde dramatik düşüşler ve üretim yetersizliğinin yansıması olarak da hiperenflasyonu yaşamaları, toplumsal huzursuzluğu derinleştiren unsurlar olmuştur.

¹¹ Bu konuyla ilgili olarak bkz. Feder, G. (1982) “On Exports and Economic Growth”, *Journal of Development Economics*, 12: 59-73

Tablo 2. Merkezi Asya Geçiş Ekonomilerinde Kendi Aralarındaki Dış Ticaret İlişkileri

	1996		2000		2006		
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	
Azerbaycan	Kendi Aral. (ABD \$)	188,818,391	289,221,919	217,032,835	209,194,689	933,389,082	958,754,498
	Toplam (ABD \$)	631,244,864	960,603,264	1,745,251,936	1,172,038,210	6372164992	5266743705
	Topl. İçinde Payı	0.30	0.30	0.12	0.18	0.15	0.18
	Dışa Açıklık	0.70		0.77		1.11	
	DYSY (ABD \$, Küml.)	330050000		129937000		-583985000	
Gürcistan	Kendi Aral. (ABD \$)	44,603,826	80,666,139	87,483,349	141,432,183	217,775,471	657,246,749
	Toplam (ABD \$)	198,765,525	686,782,731	322,748,680	709,376,222	991,511,351	3,674,520,978
	Topl. İçinde Payı	0.22	0.12	0.27	0.20	0.22	0.18
	Dışa Açıklık	0.67		0.62		0.89	
	DYSY (ABD \$, Küml.)	6000000		131100000		1059761000	
Kazakistan	Kendi Aral. (ABD \$)	474,661,456	527,876,282	320,401,200	292,256,300	1,222,888,699	1,186,333,818
	Toplam (ABD \$)	5,896,832,850	4,238,591,469	8,788,760,700	5,033,322,300	38244423102	23663081975
	Topl. İçinde Payı	0.08	0.12	0.04	0.06	0.03	0.05
	Dışa Açıklık	0.83		1.06		0.91	
	DYSY (ABD \$, Küml.)	964200000		1282524399		6143086000	
Kırgızistan	Kendi Aral. (ABD \$)	246,508,980	340,275,590	140,130,072	179,212,439	245,106,530	309,106,399
	Toplam (ABD \$)	507,070,144	837,931,840	504,487,282	554,106,455	794067447	1718196677
	Topl. İçinde Payı	0.49	0.41	0.284	0.32	0.31	0.18
	Dışa Açıklık	0.71		0.90		1.15	
	DYSY (ABD \$, Küml.)	960900000		-2360125		182023000	
Özbekistan	Kendi Aral. (ABD \$)	--	--	--	--	--	--
	Toplam (ABD \$)	--	--	--	--	--	--
	Topl. İçinde Payı	--	--	--	--	--	--
	Dışa Açıklık	0.56		0.47		0.64	
	DYSY (ABD \$, Küml.)	-240000000		750000000		1640000000	
Tacikistan	Kendi Aral. (ABD \$)	--	--	110,816,147	304,418,108	--	--
	Toplam (ABD \$)	--	--	692,346,000	643,966,000	--	--
	Topl. İçinde Payı	--	--	0.160058911	0.472723883	--	--
	Dışa Açıklık	1.38		1.76		0.82	
	DYSY (ABD \$, Küml.)	100000000		235433000		338627000	
Türkmenistan	Kendi Aral. (ABD \$)	140,316,006	299,968,207	264,366,665	329,710,712	--	--
	Toplam (ABD \$)	751,093,563	1,183,429,466	2,505,545,216	1,785,532,672	--	--
	Topl. İçinde Payı	0.19	0.25	0.11	0.18	--	--
	Dışa Açıklık	1.68		1.77		1.26	
	DYSY (ABD \$, Küml.)	233000000		126000000		730930949	
Türkiye	Kendi Aral. (ABD \$)	619,853,431	290,807,490	473,647,444	703,753,851	2,461,238,061	2,392,537,013
	Toplam (ABD \$)	23,047,716,864	42,930,274,304	27,485,359,097	54,149,795,284	85,525,957,486	138,580,790,186
	Topl. İçinde Payı	0.03	0.01	0.02	0.01	0.03	0.02
	Dışa Açıklık	0.44		0.66		0.64	
	DYSY (ABD \$, Küml.)	885000000		982000000		20070000000	

Not: Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın dış ticaret ilişkin verilerine ulaşılamamıştır.

Kaynak: UN Comtrade, United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daCommoditiesResults.aspx?px=S2&cc=TOTAL>; World Bank 2006 CD Rom.

Diğer taraftan Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın kendi aralarındaki ihracat ve ithalat ilişkileri incelendiğinde, ticaret oldukça düşük düzeydedir. Tablo 2'de, Azerbaycan'ın Gürcistan, Kazakistan,

Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'a yaptığı ihracat ile ithalat değerleri verilmiştir. Benzer şekilde Gürcistan'ın da Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'a ihracat ve ithalat değerleri ve Gürcistan'ın da Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'a ihracat ve ithalat değerleri sunulmuştur. Ancak, istatistiklerdeki eksiklikler nedeniyle, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'a ilişkin değerlere tabloda yer verilememiştir.

Kendi aralarındaki ticaret incelendiğinde, bu ülkelerin benzer ekonomik yapıya sahip olmaları ve çoğunlukla ilksel mal üreticisi konumunda bulunmaları nedeniyle, ticaretin çok düşük düzeylerde seyrettiği görülmektedir. Aslında uluslararası ticaret literatüründe, birbirine benzer ülkelere arasındaki ticaretin endüstri-içi ticaret argümanında olması beklenir¹². Dolayısıyla, gelişmemiş ekonomi konumunda bulunan bu ülkelerin birbirlerine çok yakın olmalarına rağmen, kendi aralarındaki ticaretin toplam ticaretleri içindeki payı ancak %15-20 civarındadır. Coğrafi ve sosyo-kültürel yakınlığa karşılık, ekonomilerin yeterince gelişmemiş olmasına bağlı olarak ekonomik yapının ticarete konu olmayan mal üretiminin yaygınlığı, aralarındaki ticari ilişkilerin çok düşük düzeyde kalmasının en önemli sebepleri arasında gösterilebilir.

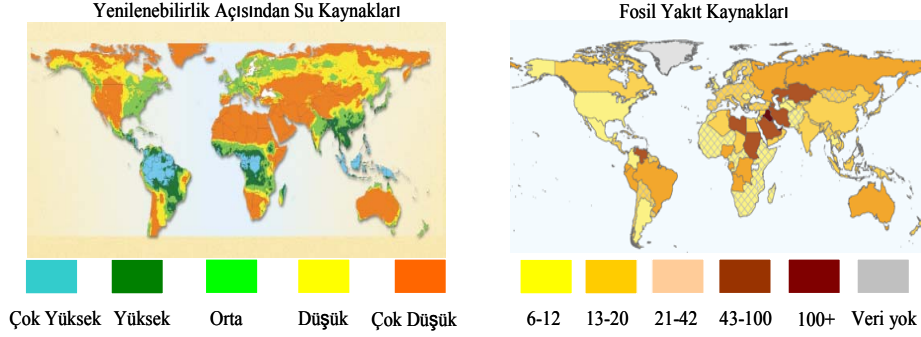
IV. Entegrasyonda Alternatif Arayışı: Su ve Enerjide İşbirliği

Yedi Merkezi Asya ve Kafkas geçiş ekonomilerinin nüfus ve ekonomik büyüklükler açısından küçük ekonomiler niteliğinde oldukları gözlenmektedir. Bu ekonomilere hem nüfus hem de ekonomik güç açısından göreceli olarak daha büyük bir Türkiye'nin eklenmesiyle potansiyellerin ortaya çıktığı söylenebilir. Diğer taraftan dünyanın gelinen çağda enerji ve su bakımından sıkıntılara gebe olduğu açıktır¹³. Özellikle Merkezi Asya'da bulunan geçiş ekonomilerinde önemli doğalgaz ve petrol rezervleri bulunmasına rağmen, pazara sunumda sorun yaşadıkları ve ayrıca buldukları coğrafya nedeniyle yeterli su kaynaklarına sahip olmadıkları belirgin özellikleri arasındadır¹⁴.

¹² Ancak, monopolcü rekabet teorisi içerisinde ele alınan endüstri-içi ticaret argümanı, benzer ülkeler arasındaki ticari ilişkileri değil, daha çok sanayileşmiş ülkeler arasındaki aynı türden malların ticaretinin yapılmasının sebeplerini açıklamaya yöneliktir (Seyidoğlu, 2003: 88-90).

¹³ Durumu Winston Churchill'in yirminci yüzyılın başında sarf ettiği şu ifadelerle açıklamak mümkündür: "Bir damla kan, bir damla petrol" ifadesinin yansımaları hafızalarda taze iken; bu ifadeye ilave olarak, özellikle küresel ısınma tehdidi altında, bir yazarın ifadesiyle, günümüzdeki yansımasıyla adeta "bir damla kan, bir damla su" şekline dönüşmeye başladığını ileri sürmek fazla iddialı bir slogan niteliği taşımayacaktır.

¹⁴ Bulunulan coğrafi konum gereği su kaynaklarının genel olarak kısıtlı olduğu; buna karşılık ulaştırma güçlükleri nedeniyle fosil enerji kaynaklarının dış piyasalara sunumunda güçlük çekildiği söylenebilir.

Şekil: Dünya Su ve Fosil Yakıt Kaynaklarının Dağılımı

Mevcut kaynakları yeterince değerlendirememekten kaynaklanan az gelişmişlik sarmalından çıkabilmek ve kendi aralarında başgösteren sorunları çözebilmek amacıyla yeni politika arayışları kaçınılmazdır. Bu politika arayışları içerisinde Gürcistan ve Tacikistan dışında kalan diğer ülkelerin sosyo-kültürel değerler açısından ortak paydasının çok daha fazla olduğu bilinmektedir. Gürcistan ve Tacikistan'ın da hem buldukları coğrafi konum ve stratejik önem hem de Türkçe konuşulan bu ülkelerle daha önceden bir devlet çatısı altında bulunmalarından kaynaklanan özellikleri ve ekonomik anlamda birbirlerine bağımlılıkları temel karakteristikler arasındadır. Burada ele alınan ülkelerin sosyo-ekonomik aktivitede olduğu gibi, birbirlerine bağımlılıklarının göstergesi de doğalgaz ve petrolde tüketim değerleri açısındandır. Bu ülkelerin bir kısmında petrol ve doğalgaz üretimi ya hiç yoktur ya da yurtiçi tüketimi karşılayamayacak kadar azdır; bir kısmında da yurtiçi üretim fazlası bulunmasına karşılık, dünya piyasalarına ulaşımı sağlayacak boru hattı veya deniz bağlantısı bulunmamaktadır.

Tablo 3'de Gürcistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile Türkiye'nin petrol ve doğalgaz üretim değerlerinin olmadığı ve bu yönüyle dışa bağımlı oldukları gözlenmektedir. Diğer taraftan Özbekistan ve Türkmenistan'ın ise önemli rezervlere sahip olmasına karşılık; ihracat potansiyelleri oldukça düşüktür. Burada geçiş güzergahları ve bağımlılık durumları dikkate alındığında, bir kısmında ürettiğini pazarlayamama sorunsalına karşılık; bir kısmında da üretememekten kaynaklanan dışa bağımlılık problemi bulunmaktadır.

Fosil enerjide olduğu gibi, suda da yeterince kaynağa sahip olamayanlar ile bulunan coğrafya gereği sınırlı su kaynaklarına sahip olan ülkelerin varlığı diğer bir ayırt edici özelliktir. Ayrıca, küresel ısınma olgusuna bağlı olarak iklim değişikliklerinin yarattığı kuraklık ve çölleşme sorunu da belirgin bir şekilde kendini hissettirmektedir.

Tabo 3. Fosil Yakıt Rezervleri, Üretim ve Ticareti (2005)

	Fosil Yakıt Rezervleri (toe) ^(a)			Ortalama Yıllık Üretim (toe) ^(a)			Fosil Yakıt Ticareti (toe) ^(a)					
	Petro l (2003)	Kö mür (200 3)	D.G az (20 03)	Petr ol (20 01- 200 3)	Kö mür (20 01- 200 3)	D.G az (20 01- 200 3)	Petrol ^(b)		Kömür		Doğalgaz	
							İtha lat (20 01)	İhra cat (20 01)	İtha lat (20 01)	İhra cat (20 01)	İtha lat (20 01)	İhra cat (20 01)
Dünya	156,7 00	501, 172	158, 198	3,61 4,8	2,36 8,5	2,29 2,2	2,80 4,9	2,79 3,2	435. 8	445. 3	549. 8	547 .7
Orta Asya	8,041	140, 362	16,3 17	417. 1	996. 9	333. 2	872. 6	276. 3	202. 4	124. 9	106. 8	95. 8
Azerbey can	959	--	1,23 3	15.3	--	4.4	0.1	10.7	0.0	0.0	2.7	0.0
Gürcista n	--	--	--	--	--	--	0.5	0.1	0.1	0.1	0.8	0.0
Kazakist an	1,233	21,6 67	1,71 0	46.8	40.5	10.3	3.9	34.5	0.1	12.1	3.6	4.6
Kırgızist an	--	--	--	--	--	--	0.3	0.1	0.2	0.1	0.6	0.0
Özbekist an	81	--	1,66 5	7.2	--	48.3	<0. 1	0.4	0.1	0.1	0.0	4.7
Tacikista n	--	--	--	--	--	--	1.2	0.1	0.1	0.0	0.5	0.0
Türkmen istan	75	--	2,61 0	9.2	--	45.9	0.7	5.4	0.0	0.0	0.0	30. 3
Türkiye	--	1,32 2	--	--	12.1	--	29.4	2.6	5.6	0.0	13.2	0.0

Not: a. Toe, Milyon Ton Eşdeğer Petroldür. b. Petrol ihracatı ve ithalatı petrol ürünlerinin içerir.
Kaynak: International Energy Agency (IEA), <http://www.wri.org/> (Haziran 2008).

Tablo 4’de ise kişi başına değerler açısından su kaynaklarının en yüksek olduğu ülkeler Gürcistan, Kazakistan ve Kırgızistan’dır. En düşük olan ülkeler ise Özbekistan ve Türkmenistan’dır. Göreceli olarak suya daha çok sahip olan ülkeler ile suya ihtiyaç duyan ülkeler arasında bağımlılığın yanı sıra su kullanımında kısıtlamalardan kaynaklanan gerginlikler, bölgede tansiyonu yükseltmektedir.

Gerek fosil enerjide, gerek suda bağımlılık nispetlerinin varlığı, bu ülkeler arasında işbirliğini kaçınılmaz kılmaktadır. İşbirliğinin dış ticaret değerleri ile sağlanabilirlikten uzak olduğu; yani benzer ilksel mallar üretiminin yaygın olduğu bu ekonomilerde, ilksel mal üretiminin aynı zamanda ticarete konu olmaktan uzak kalması, işbirliğinin ticari yollardan sağlanabilirliği düşüncesinin hayatiyet bulmasına engel teşkil etmektedir. Buna karşılık, hem tarihsel kökenler ve sosyo-kültürel değerler itibarıyla hem de coğrafi yakınlık açısından birbirlerine yakın olan bu ekonomiler arasında işbirliği arayışının mal akımlarından ziyade, kendileri için hayati öneme sahip su ve fosil yakıtlarda sağlanmasının birbirleri ile olan ilişkilerinin gelişimine katkıda bulunacağı söylenebilir.

Tablo 4. Su Rezervleri ve Sektörel Kullanımları

	Toplam Doğal Su Kaynakları km ³ (1977-2001)	Kişi Başına m ³ (2002)	Tarım (%)	Sanayi (%)
Azerbaycan	30	3,716	70	25
Gürcistan	63	12,149	59	20
Kazakistan	110	6,839	81	17
Kırgızistan	21	4,078	94	3
Özbekistan	50	1,968	94	2
Tacikistan	16	2,587	92	4
Türkmenistan	25	5,015	98	1
Türkiye	229	3,344	73	12

Kaynak: <http://www.iwmi.cgiar.org/> (Haziran 2008).

Bu ülkelerin bir diğer özelliğinin ise demokratik kurum ve yapılardan uzak olmalarıdır. Özellikle devlet geleneğine sahip olan diğer geçiş ekonomilerinden Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'nin aksine; Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan, siyasal anlamda bağımsızlığını 1991'de elde edebilmişlerdir. Dolayısıyla, bu ülkelerin hem demokratik kurum ve kuruluşlara hem de devlet geleneğine sahip olma özellikleri itibarıyla yetersizlikler içerisinde buldukları açıktır¹⁵. Bu türden yetersizliklerin de ekonomik gelişmişliğin önünde engel olduğu düşüncesi günümüzde giderek genel kabul görmektedir¹⁶. Çalışmada, ele alınan ülkelerde özgürlükler açısından en önemli gösterge olarak, Freedom House tarafından yayınlanan politik haklar ve sivil özgürlükler indeksi Tablo 5'de verilmiştir.

¹⁵ Özellikle kriz ekonomileri incelendiğinde, ülkelerin kalıcı-süreklilik taşıyan istikrar ortamı ve gerekli kurumsal altyapıyı oluşturmadan, başta finans alanında olmak üzere küreselleşmeye yönelmelerinin önemli sıkıntılar yarattığı (Öniş, 2003: 506) ve bu bağlamda geçiş deneyiminin de benzeri bulgular verdiği ileri sürülebilir.

¹⁶ Bu bağlamda hak ve özgürlükler konusuyla ilgili olarak, Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi (eski) Başkanı Tülay Tuğcu'nun yaptığı bir konuşma dikkat çekicidir: "İkinci Dünya Savaşı öncesinde devletlerin kendi vatandaşlarına nasıl davrandığı, devletlerin iç işi sayılmıştır. Bu anlayış II. Dünya Savaşı'ndan sonra temelden değişmiş ve insan hak ve özgürlüklerinin totaliter devletlerce ayaklar altına alınması üzerine, hakların evrensel düzeye taşınarak korunmasını gündeme gelmiştir... İnsan hakları kavramı uluslararası hukuka girmiştir... (Çağımız) her ülkenin bölgesel ve küresel entegrasyonlar içinde yer almaya çalıştığı bir dönemdir..." Böyle bir zamanda, içe kapanarak çağın temel dinamiklerinden uzaklaşmak, bireysel ve toplumsal anlamda duygulara hitap etse de, çoğu ülkenin Sanayi Devrimi'nden uzakta kalmasının yansımaları az gelişmişlik olmuştur. İçerik olarak hak ve özgürlüklerden kastedilen, "farklılıklar" anlaşılır. İşte bu noktada "farklılıkların bir arada yaşatılması ve hoşgörünün gerekliliği" dikkate alınır. En geniş anlamda hoşgörü ise, "bizim gibi olmayanların farklılık(lar)ını kabul etmektir" şeklinde tanımlanabilir. Bu açıdan Tuğcu, ünlü düşünür Descartes'ın "Düşünüyorum, o halde varım" sözünü hatırlatarak, "insani var oluşun odağında düşünme fiilinin bulunduğunu ve bunun da özgürlüğü gerektirdiğini" belirtir (Akyol, 2007). Burada özgürlüğün ve farklılıkların önemine temas eden ifadelere, bu unsurlardan beslenen girişim yapma yeteneğinin gelişimi için de söz konusu unsurun önemine vurgu yapmakta yarar vardır.

Tablo 5. Politik Haklar ve Sivil Özgürlükler

	1991		1995		2000		2007	
	PR	CL	PR	CL	PR	CL	PR	CL
Azerbaycan	5	5	6	6	6	5	6	5
Gürcistan	6	5	4	5	4	4	3	3
Kazakistan	5	4	6	5	6	5	6	5
Kırgızistan	5	4	4	4	6	5	5	4
Özbekistan	6	5	7	7	7	6	7	7
Tacikistan	3	3	7	7	6	6	6	5
Türkmenistan	6	5	7	7	7	7	7	7
Türkiye	2	4	5	5	4	5	3	3

Not: ÖI indeksi, siyasal haklar (PR: political rights) ve sivil özgürlükler (CL: civil liberties) değişkenleri ile bu değişkenlerin ortalamasını oluşturan özgürlük statüsü (Status)'nden ibarettir. Ülkelere göre gerek siyasal haklar, gerekse sivil özgürlükler 1 ila 7 değeri verilerek oluşturulur. İndekslerin değeri 1 ila 2.5, 3 ila 5.5 ve 5.5 ila 7 aralıklarında bulunuyorsa, ülkeler için sırasıyla “serbest” (F: free), “kısmen serbest” (PF: partly free) ve “serbest değil” (NF: not free) tanımlamaları yapılır.

Kaynak: Freedom House, *Freedom in the World Country Rating*,
<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=15>

Bu grupta yer alan ülkelerin 1991’den bu yana sergiledikleri performansta, siyasal haklar ve bireysel özgürlükler bakımından başlangıç itibarıyla özgür olmayan bir yapıda olduğu ve bu yapının da Gürcistan dışındaki ülkelerde giderek daha totaliter bir yapıya dönüştüğü gözlenmektedir. Genel anlamda dünyada küreselleşmeye bağlı olarak özgürlük rüzgarlarının estiği bilinen bir gerçektir. Özellikle bu ülkelerin 1990 öncesinde perestorika ve glasnost politikaları ile siyasal bağımsızlıklarını elde ettikleri bir yapıda, şimdilerde kendi içlerinde tam aksi politikalar izleyerek, daha despotik bir yönetim anlayışına yöneldikleri ileri sürülebilir. Özgürlüklerin kaybının ise girişim yapma yeteneğini kısıtlayan, devletine aidiyet duygusunu zayıflatan, yolsuzluğu besleyen ve dolayısıyla üretimi-riski değil, spekülasyonu tercih eden olumsuzluklar şeklinde yansımalarının olacağı söylenebilir. Bu da az gelişmişliği derinleştirici etkiler yapar. Dolayısıyla, ülkelerin kendi aralarındaki birleşme hareketlerinin, yine Avrupa Birliği’ndeki gibi, siyasal açıdan Kopenhag ve ekonomik bakımdan Maastricht kriterleri benzeri üst kurumların oluşturulmasıyla bir şekilde disipline edilebilmeleri mümkün olabilecektir.

V. Sonuç

Merkezi Asya ve Kafkasya’da yer alan geçiş ekonomilerinden Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan, hem siyasal anlamda hem de ekonomik anlamda geçiş süreci yaşadıkları ve bu sürecin devam etmekte olduğu bilinmektedir. Ancak, geçişin temel iki unsuru olan ekonomik ve siyasal boyut ele alındığında, inceleme konusu yapılan ülkelerin önemli ölçüde yetersizlikler içerisinde buldukları ortaya çıkmaktadır. Bu yetersizliklerin bir yansıması da, daha 1991’deki refah düzeyini yeni yeni yakalayabilmeleridir. Başlangıçtaki gelir düzeyini yakalayamamış olmalarının dışında, bu ülkeler aynı zamanda önemli ölçüde dış açık veren ve borçlanan ekonomiler konumundadır. Gerek siyasal ve gerekse ekonomik güç

olabilme özellikleri açısından genel olarak küçük ülkeler kategorisinde yer alan bu ülkelerin, geçiş öncesi yapıları da karşılaştırıldığında, birbirlerine benzerliklerinin yanı sıra bağımlı konumda buldukları dikkat çekmektedir.

Geçiş süreci ile birlikte farklı ulusları bünyesinde taşıyan bu ülkelerin başlangıçtaki sosyo-kültürel yapısının da yoğun göçlerle heterojen olmaktan çıktığı dikkat çekmektedir. Şüphesiz göçün nüfus yapısını bozmasının dışında, ayrıca üretim faktörü olarak bu unsurun ülkelere ayrılması, geçiş resesyonunun daha derin ve uzun süreli yaşanmasına ve ulusal gelirin de başlangıçtaki düzeyini henüz yeni yeni yakalayabilmesine yol açan faktörlerden olmuştur. Diğer taraftan burada incelenen ülkelerin önemli ölçüde dışa açık konumda buldukları ve dolayısıyla ekonomilerinin önemli ölçüde liberalize ettikleri söylenebilir. Bu ekonomiler liberalize olurken, dış ticaret açığının da çoğunlukla negatif bakiye verdiği ve borçluluklarının arttığı gözlenmektedir. Genel anlamda dışa açılmalarına karşılık, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın kendi aralarındaki ihracat ve ithalat ilişkileri incelendiğinde, ticaretin oldukça düşük düzeyde bulunduğu dikkat çekicidir. Ticaret yapıları açısından bu ülkelerin benzeşik ekonomik yapıya sahip olmaları ve çoğunlukla ilksel mal üreticisi konumunda bulunmalarının bir sonucu olarak, ticaretin çok düşük düzeylerde seyrettiği görülmektedir. Dolayısıyla, gelişmemiş ekonomi konumunda bulunan bu yedi ülkenin birbirlerine çok yakın olmalarına rağmen, kendi aralarındaki ticaretin toplam ticaretleri içindeki payı ancak %20 civarındadır. Coğrafi ve sosyo-kültürel yakınlığa karşılık, ekonomilerin yeterince gelişmemiş olması, aralarındaki ticari ilişkilerin çok düşük düzeyde kalmasının sebeplerindedir.

İşbirliği arayışının özellikle küçük ülke konumundaki bu ülkelerde mal ticareti ile sağlanmaktan uzak olması; üretim değerlerinin ve dolayısıyla mal ticaretinin ilksel mal ağırlıklı olması ve ilksel malların da ticarete konu olmaktan uzak olmasına paralel olarak, kendi aralarında işbirliği sağlanamamaktadır. Buna karşılık, yirmibirinci yüzyılda dünyada önemi giderek artan fosil yakıt ve su kaynakları bakımından birbirlerine bağımlı oldukları gerçektir. Bağımlılık dereceleri yüksek olmasına karşılık, bu alanda işbirliğinin sağlanamaması, söz konusu ülkeler arasında ihtilafları derinleştiren faktörlerdendir. Bu ülke ekonomilerinin bir diğer belirgin özelliğinin ise demokratik kurum ve yapılardan uzak olmalarıdır. Özellikle devlet geleneğine sahip olan diğer geçiş ekonomileri ile karşılaştırıldığında; özgürlük kriterleri açısından Gürcistan dışındaki ülkelere Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın hem demokratik kurum ve kuruluşlara hem de devlet geleneğine sahip olma özellikleri itibarıyla yetersizlikler içerisinde buldukları söylenebilir. Bu gurutta yer alan ülkelerin 1991'den bu yana sergiledikleri performansta, siyasal haklar ve bireysel özgürlükler bakımından başlangıç itibarıyla özgür olmayan bir yapıda olduğu ve bu yapının da giderek daha totaliter bir yapıya bürüldüğü gözlenmektedir.

Özetle, Merkezi Asya ve Kafkasya geçiş ekonomileri; ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel ve coğrafi anlamda birbirine oldukça yakın ve benzer konumdadırlar. Bu benzerlikleri ise bir bütün olarak gelişme potansiyellerini engelleyici nitelik taşımaktadır. Diğer taraftan çok yönlü benzeşikliklerine karşılık; daha önceki sistem gereği, üretim ilişkileri açısından da birbirlerine oldukça bağımlı konumdaydılar. Ancak, 1991'de ortaya çıkan çok ani dönüşüm sonucu, bu bağlar bir anda kırıldığı gibi, gelinen noktada hem ekonomik hem de siyasal anlamda birbiriyle olan bağlar da

zayıflamaktadır. Kendi aralarındaki bağların zayıflamasının dışında, bireysel olarak ülkelerin demokratik yaşam için asgari koşullar kaybolmaya başlamış ve aralarındaki ilişkilerin zayıflamasına paralel olarak, ilişkilerin de kopma noktasında olduğu ya da asgari düzeyde bulunduğu dikkat çekicidir.

Bu ülkelerin küçük ekonomilerden oluştuğu ve birbirine sıkı sıkıya bağlı oldukları dikkate alındığında, yapay ayrılıkların gelişmelerinin önünde engel teşkil ettiği söylenebilir. Diğer taraftan yeni ekonomik düzen gereği dışa açılarak entegrasyona yönelindikleri de bir gerçektir. Ancak, bu dışa açılma politikalarının yeterli düzeyde olmayan sanayilerini olumsuz yönde etkilediği ve güçlü dış rekabet karşısında üretimde darboğazlar oluşturarak işsizlik sorunsalını derinleştirdiği gözlenmektedir. Dolayısıyla, bu ekonomilerin ekonomik anlamda dışa açılma ve liberalizasyon deneyimleri yaşamaları, güçlü dinamikleri olmayan ekonomik yapılarında kırılma artıracı rol oynamıştır. Ayrıca, liberalizasyonda sadece ekonomik boyut değil, aynı zamanda politik haklar ve bireysel özgürlükleri de içerecek şekilde siyasal boyutun eksik kalması ve hatta daha da kötüleşmesi, şüphesiz ekonomik yapıyı besleyecek girişimci unsurunu olumsuz yönde etkilemektedir. Açıkçası, siyasal hak ve özgürlükler ile ekonomik serbestleşme, birlikte hareket etmek zorundadır. Aksi takdirde, ekonomik anlamda liberalizasyon uygulamasına yönelip de, siyasal boyutun ihmali, liberalizasyondan beklenen amaca ulaştırmayacak; yani liberalizasyonun şeklen yaşatılmasına yol açacaktır. Diğer taraftan günümüzde giderek küreselleşmenin derinleştiği ve bu olgudan soyutlanarak otarşiye bürünmelerinin güç olduğu dikkate alınırca, bu ülkelerin kendi aralarındaki işbirliğine başlangıçta, birbirlerine daha çok bağımlı oldukları su ve fosil yakıtlarda yönelmelerinin kaçınılmaz olduğu ileri sürülebilir. Bu nedenle, bir tür küreselleşme içerisinde kalarak, ama ona bir alternatif oluşturacak şekilde entegrasyonun kaçınılmaz olduğu tezi alternatif reçete olarak sunulabilir. Entegrasyona gitmek suretiyle, bu ülkeler arasında hem siyasal hem de ekonomik anlamda işbirliği gerçekleştirilerek, bir sinerjinin yaratılabileceği söylenebilir. Böylece başlangıç itibarıyla belirli iktisadi alanlarda oluşturulacak işbirliğinin yansımaları; ülkelerin üzerinde oluşacak kurum ve kuruluşlarla daha demokratik ve daha üst düzeyde refah dağılımı yaratacağı düşünülebilir. Küçük ekonomi konumundaki bu ekonomilerin kendi aralarında entegre olmak suretiyle belirli bir olgunluk düzeyine ulaşmaları ile birlikte, Türkiye'nin gözetiminin katılıma dönüşmesinin daha sağlıklı olacağı söylenebilir. Bu bağlamda, uzun vadede bölgede yükselen güçler konumunda bulunan Rusya, Çin ve İran ile bir tür eşitler arası ilişkinin de yaratılabilirliğini ileri sürmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Akyol, T. (2007) "Tarafsız Yargıç Böyle Olur", *Milliyet Gazetesi*, 26 Nisan 2007.
- Değer, M. K. *İhracatın Kompozisyonu ve Ekonomik Büyüme: Orta Gelirli Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizleri (1982-2004)*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2007.
- DeRosa, D. A. (1998) "Regional Integration Arrangements: Static Economic Theory, Quantitative Findings, and Policy Guideline's", *World Bank Working Paper*, 17 Ağust 1998.
- EBRD, "Ten Years of Transition, Economic Transition in Central and Eastern Europe, the Baltic States and the CIS", *Transition Report 1999*, London 1999.
- Emsen, Ö. S. ve M. K. Değer (2007) "Ticari ve Siyasal Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkileri", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 2, ss: 161-195.
- Feder, G. (1982) "On Exports and Economic Growth", *Journal of Development Economics*, 12: 59-73.
- Freedom House, *Freedom in the World Country Rating*, (<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=15>) (Haziran 2008).
- Gerni C., Ö. S. Emsen ve M. K. Değer (2008) "İthalata Dayalı İhracat ve Ekonomik Büyüme: 1980-2006 Türkiye Deneyimi", *İzmir İktisat Kongresi Anısına 2. Ulusal İktisat Kongresi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 20-22 Şubat 2008.
- Giles, J. A. and C. L. Williams (2000) *Export-led Growth: A Survey of the Empirical Literature and Some Noncausality Results Part 1*, Econometrics Working Paper EWP0001, (<http://web.uvic.ca/econ/ewp0001.pdf>) (Aralık 2005).
- Güran, N. *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Birliği*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 2002.
- Ito, T. *Capital Flows in Asia*. NBER Working Paper No 7134, 1999, (<http://www.nber.org/papers/w7134>) (Kasım 2007).
- Kazgan, G. *Küreselleşme ve Ulus-Devlet: Yeni Ekonomik Düzen*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Kongar, E. *Tarihimize Yüzleşmek*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.
- Köse, A. H. ve A. Öncü (2004) "İktisadın Piyasası, Kapitalizmin Ekonomisi", *İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar, Korkut Boratav'a Armağan*, (Derl., A. H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan), İletişim Yayınları, İstanbul, ss: 93-141.
- Krugman, P, R. N. Cooper, and T. N. Srinivasan (1995) "Growing World Trade: Causes and Consequences", *Brokings Papers on Economic Activity*, 1, pp: 327-377.
- Kuşkay, S. Y. *Sovyet-tipi Ekonomilerin Merkezi Plandan Serbest Piyasaya Geçis Deneyimi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2001.
- Öngen, T. (2004) "Yeni Liberal Dönüşüm Projesi ve Türkiye Deneyimi", *İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar, Korkut Boratav'a Armağan*, (Derl., A. H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan), İletişim Yayınları, İstanbul, ss: 161-189.
- Öniş, Z. (2003) "Neo-Liberal Küreselleşmenin Sınırları: Türkiye Açısından Arjantin Krizi ve IMF'ye Karşılaştırmalı Bir Bakış", *İktisat Üzerine Yazılar II: İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar*, (Ed. A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan), İletişim Yayınları, İstanbul, ss: 505-532.

- Ram, R. (1987) "Exports and Economic Growth in Developing Countries: Evidence from Time-Series and Cross-Section Data", *Economic Development and Cultural Change*, 36(1), pp: 51-72.
- Ruth, M. (2006) "A Quest for the Economics of Sustainability and the Sustainability of Economics", *Ecological Economics*, 56, pp: 332-342.
- Sachs, J. D. and A. M. Warner (2001) "The Curse of Natural Resources", *European Economic Review*, 45 (4-6), pp: 827-838.
- Santos-Paulino, A. U. (2005) "Trade Liberalisation and Economic Performance: Theory and Evidence for Developing Countries", *World Economy*, 28, pp: 783-821.
- Seyidoğlu, H. *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2003.
- Şenses, F. (2004) "Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?", *ERC Working Paper in Economic 04/09*, Ağustos 2004, ss: 1-27.
- Şenses, F. (2001) "Gelişme İktisadı ve İktisadi Gelişme: Nereden Nereye?" *Kalkınma İktisadı, Yükselişi ve Gerilemesi*, (Ed. Fikret Şenses), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Thirlwall, A. P. (2000) "Trade, Trade Liberalisation and Economic Growth: Theory and Evidence", *African Development Bank*, Economic Research Papers, No: 63.
- Ulugay, O. (2006) "Marx'ın Rüyasına Doğru", *Milliyet Gazetesi*, 14 Eylül 2006.
- UN Comtrade. *United Nations Commodity Trade Statistics Database*, (<http://comtrade.un.org/db/mr/daCommoditiesResults.aspx?px=S2&cc=TOTAL>) (Haziran 2008).
- Uras, G. (2007) "Rusya'nın Üzerinde Dolaşan Hayalet", *Milliyet Gazetesi*, 14 Nisan 2007.
- Xu, Z. (2000) "Effects of Primary Exports on Industrial Exports and GDP: Empirical Evidence", *Review of Development Economics*, 4(3), pp: 307-325.
- Weeks, J. (2003) "Latin Amerika'da İhracat, Yabancı Yatırım ve Büyüme: Simülasyon Yöntemiyle Şüpheli Bir Yaklaşım", *İktisat Üzerine Yazılar II: İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar*, (Ed. A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan), İletişim Yayınları, İstanbul, ss: 125-152.
- World Bank. *Global Economic Prospects and the Developing Countries*, 2001.
- World Bank. *World Bank CD Rom*, Washington, 2006.
- World Trade Organization. *International Trade Statistics*, 1998.